

Obsah přílohy „Vypravovali, jak ho poznali“ volně navazuje na články z rubriky „Otevíral jim oči“ a uvádí některé podněty, jak jejich obsah uvést do života věřících.

Obsah přílohy k tématu CÍRKEV:

1. část nabízí několik méně obvyklých **PŘÍSTUPŮ K TÉMATU „CÍRKEV“** v katechezi dětí i dospělých a ve výuce náboženství. První inspiraci poskytuje **myšlenková mapa** konstituce o církvi *Lumen gentium*. Dále zde najdete:

- A Inspirace k článku **SPOLEČENSTVÍ UČEDNÍKŮ JAKO ZÁKLAD CÍRKVE**, která je určena spíše pro děti přibližně od 10 let (lze upravit i pro starší).
- B Inspirace k článku **PAVEL A KŘESŤANSKÁ OBEC** se scénáři na téma: Rovnost bratří a sester v Pánu a Společenství jako ústrojný organismus a jako Boží rodina. Dále motivační cvičení k programům na téma: Jakou roli hraje v mém životě podpora společenství ve víře? (pro dospělé i teenagery) a k tématu **Žít z danosti Krista** (je více než v něm vidět pouze mravní vzor).

2. část je věnována **VÝCHOVĚ K SOUNÁLEŽITOSTI S CÍRKVÍ**: Obsahuje náměty na tři hry vhodné spíše pro společenství mladých nebo dospělých, které mají motivovat k zamyšlení nad různými „lidskými“ stránkami života církve a pomoci účastníkům uvědomit si svůj postoj k nim, případně je na základě zkušenosti z hry motivovat ke změně.

3. část nabízí tabulkové přehledy **BIBLICKÝCH TEXTŮ S OBRAZY A PŘEDOBRAZY CÍRKVE**, jejichž četba a uvažování nad nimi mohou účastníkům katecheze pomoci pronikat do církve jako tajemství. Jedná se o:

- Předobrazy církve u starozákonních proroků
- Obrazy církve v Novém zákoně

Jen na www:

- Interpretace předobrazů církve ve Starém zákoně podle církevních otců
- Interpretace obrazů církve v Novém zákoně podle církevních otců

4. část přílohy je věnována liturgické výchově v katechezi, a to k chápání **SLAVENÍ EUCHARISTIE** jako daru pro **RŮST JEDNOTY CÍRKVE**.

V závěru praktické přílohy je uveden seznam všech pomůcek k tématu tohoto čísla, které jsme umístili na naše internetové stránky www.cestykatecheze.cz do rubriky „Ke stažení“. Nacházejí se ve složkách, jejichž označení začíná 1103.

Dále je zde uvedeno několik titulů literatury o církvi, která vyšla v českém jazyce a jež je podnětná i pro naše současníky. Lze z ní vybrat texty, nad kterými je možné při setkáních mladých a dospělých lidí společně uvažovat a diskutovat o nich.

6. Katecheta připraví lístky s odkazy na některé události Ježíšova života, kterých se účastnili apoštolové. Rozdá je dětem do skupin, každá skupina nalistuje v Písmu příslušný úryvek. Jejím úkolem pak bude stručně převyprávět úryvek ostatním a uvést, kteří apoštolové byli u události přítomni a jak se při ní setkali s Ježíšem. Poté umístí do schématu postavy zmíněných apoštolů k příslušnému názvu události. Po dokončení schématu uvidíme, že u některých událostí byli přítomni jen někteří apoštolové. U kříže stál dokonce jen apoštol Jan.

 Odkazy na evangelijní úryvky i s textem k jednotlivým událostem najdete v Příloze č. 1 s názvem „Formování společnosti učedníků“ na www.cestykatecheze.cz na záložce „Ke stažení“ ve složce 1103-10.

7. Nechte děti volně komentovat výsledné schéma. K. jim může pomoci návodnými otázkami: Jak si Ježíš připravoval své učedníky na to, aby mu uvěřili? Jak to dopadlo? Kteří z nich byli schopni být s Ježíšem až k okamžiku smrti na kříži?

Ježíšův život a poslání však jeho smrtí na kříži nekončily. Proto je třeba navázat druhým pokračováním.

Druhé setkání

8. K. opět rozdává dětem lístky s připravenými odkazy k textům z evangelií a ze Skutků apoštolů. Aktivita pokračuje podobně jako předtím, děti umísťují postavy apoštolů do druhého kruhového schématu. Bude třeba doplnit apoštoly o Matěje, a také o Pavla (dětem vysvětlíte, proč je nazýván apoštolem, i když nepatřil k Dvanácti).

B Inspirace k článku PAVEL A KŘESŤANSKÁ OBEC

Situaci v prvních křesťanských obcích komplikovala řada skutečností. Zmíněný článek nabízí hned několik témat, která jsou aktuální i pro nás a o nichž můžete ve skupině diskutovat. Například:

- rovnost bratří a sester v Pánu;
- jinakost křesťanského života;
- V čem je přesvědčení křesťanů stejné?
- Jakou roli hraje v mém životě podpora společenství ve víře?
- moje vzory;
- vztah mezi společenstvím a Bohem;
- žít z vydanosti Krista (nejen v něm vidět vzor);
- společenství jako ústrojný organismus a jako Boží rodina.

Obr. č. 3: Počátky církve

 Odkazy na evangelijní úryvky i s textem k jednotlivým událostem najdete v Příloze č. 2 s názvem „Šíření církve“ na www.cestykatecheze.cz na záložce „Ke stažení“ ve složce 1103-10.

9. Položte obě schémata vedle sebe a nechte na ně děti volně reagovat. Zabývejte se názorem dětí na to, jaké posláním má církev v dnešním světě.

10. Navrhněte dětem, aby se zkusily vžít do některého z apoštolů: která událost by pro ně byla „nejsilnější“? Veďte je postupně k tomu, aby si samy uvědomily: kdy se poprvé setkaly s Ježíšem? Mohou s ním samy něco zažít? U které události by chtěly být přítomny? Co podobného mohou prožívat v církvi? Jaký význam vidí v tom, že patří (nebo také nepatří) k církvi?

Scénáře k některým námětům:

Scénář č. 1: Rovnost bratří a sester v Pánu (spíše pro dospělé)

• *Motivační hra: v prostoru je postavena židle, přidáme další židli tak, aby byla ve vztahu k té původní nadřazená (aby vyjadřovaly vztah nadřazenosti a podřazenosti), přidáme další židli tak, aby byla nadřazená dvěma stávajícím, postupně můžeme přidávat další a další. Vždy ta poslední musí být nadřazená těm ostatním. Potom zkusíme změnit postavení židlí tak, aby si byly všechny navzájem rovny. To samé můžeme zkusit i se sebou, tedy vstupovat postupně do takových pozic, aby byl vždy jeden nadřazen ostatním. Můžeme nejprve pracovat jen ve dvojici a vzájemně se „trumfovat“ (jeden zaujme určitou pozici, druhý zaujme takovou, aby byl vůči tomu druhému nadřazen, poté ten první přeruší svou pozici a zareaguje na svého partnera a snaží*

se udělat gesto, postoj, kterým mu vyjádří zase svou nadřazenost, atd.). To samé můžeme také dělat jako celá skupina. Na konec musí vždy proběhnout fáze, kdy se snažíme změnit naše postavení tak, abychom se dostali do vzájemně rovných pozic.

- Skupina společně vymyslí několik rolí (postavení) ve společnosti. Každou z nich napíše na lístek (snažíme se vést skupinu tak, aby psala role výrazně odlišné – protikladné, viz článek chudí a bohatí, vlivní a bezvýznamní, svobodní a otroci, muži a ženy atd. – role můžeme přizpůsobit dnešní době).
- Každý za sebe si vylosuje jeden z těchto lístků (rolí) a pokusí se sepsat charakterizaci konkrétní postavy (tato postava je ale jen imaginární). Napíše také, jaké má klady a zápory. K této činnosti můžeme využít i dotazník, kde budou otázky týkající se postojů, názorů, jednání v určité situaci, vlastností dané postavy.
- Prezentace svých charakterizací – následná diskuse o jednotlivých postavách-rolích ve společnosti, debata o tom, zda by mohly být zastoupeny i ve společenství ve víře, v našem společenství, zda bychom se s nějakou postavou mohli ztotožnit atd.
- Vymyslet situaci, ve které by se mohly tyto postavy dostat do konfrontace či do konfliktu způsobeného právě postavením těchto rolí ve společnosti – zkusit proti sobě postavit role naprosto protikladné a zkusit rozehrát (dialogem či dramatizací) nebo jen slovně popsat jak by dané postavy mohly jednat, aby konflikt eliminovaly, či se mu úplně vyhnuly.
- Diskuse o tom, jak je v našem společenství možné zajistit rovnost bratří a sester, čím nebo jak k tomu mohou přispět já sám za sebe apod.

Poznámka: Charakterizace jde do hloubky dané postavy. Nezabývá se příliš jejími povrchnými – viditelnými rysy, ale jde hlouběji – do vnitřních postojů. Definici charakterizace podává např. Josef VALENTA v publikaci Metody a techniky dramatické výchovy: „Charakterizace jde do vnitřních motivací a nuancí postojů postavy, do hledání jejích psychických charakteristik a zkoumání a vytváření jejího vnitřního života, což se pak samozřejmě zhodnocuje v rámci hry v prožitku hráče a ve vnějších projevech postavy. ... Definičním prvkem charakterizace je tedy mimo další úkoly zobrazování individuálnosti a složitosti vnitřního života postavy.“ (Vydalo nakl. Grada, 2008).

Scénář č. 2: Společenství jako ústrojný organismus a jako Boží rodina

- **Motivační hra: každý leží na zemi (můžeme i vsedě na židli, pokud máme nevyhovující prostor), soustředí se na své tělo, přemýšlí o něm jako o celku a také o každé jeho podstatné části: prsty, hlava, ústa, jazyk, nohy, oči, vlasy, krk, lokty, ramena, páteř atd. Snaží se pohnout částí těla, na kterou právě myslí.**

- Přečteme úryvek z Písma Ř 12,4–8, můžeme přidat i část o hřivnách
- Rozdáme každému zvlášť předem z papíru nastříhané části těla – každému jednu (ruka, noha, hlava, dlaň, jednotlivé prsty, oko, nos... počet částí těla rovná se počtu účastníků ve skupince).
- Každý sám za sebe se zamyslí nad tím, v čem je dobrý, co umí, co je jeho „dar“, čím dobrým může přispět danému společenství, a zapíše to na svoji část těla.
- Debata o tom, jak těžké pro nás bylo najít ten svůj „dar“ a pojmenovat ho, jak ho mohu uplatnit sám pro sebe a jak ho mohu využít pro ostatní, pro své společenství.
- Přečteme úryvek z Písma 1 K 12,12–27.
- Spojíme všechny papírové části v jeden celek, v jedno tělo. Můžeme slepit na jeden velký papír.
- Debata o tom, jak je v našem těle jeho každá část důležitá, jak jsou na sebe napojeny a navzájem na sobě závislé a jak my sami jsme také samostatné části – jednotky, ale přitom součástí jednoho společenství, jedné Boží rodiny a máme v ní svoji funkci atd.
- Pokračování: Ježíš daroval církvi svého Ducha, ten ji oživuje a také ji podněcuje k dobrému... Hledáme v našem společenství projevy Ducha – připomínáme si situace, znovu se do nich vžíváme...
- Hledáme společného jmenovatele těchto momentů: jak jsme se cítili; jaký smysl v nich vidíme...
- Setkání zakončíme modlitbou: např. prosbou o Ducha Svatého, o schopnost vnímat jeho projevy a rozlišovat je.

Připravila Markéta Rumpíková

Jakou roli hraje v mém životě podpora společenství ve víře?

K rozhovoru na toto téma mohou účastníky „otevřít“ vhodně zvolené motivační aktivity. Například:

- I. skupina her:** jsou zaměřeny na uvědomění si, že když jsem součástí nějaké skupiny – společenství, dělají se mi některé věci lépe, než když jsem sám za sebe. Když dělám danou věc já sám, může to být dobré, ale když totéž dělám s ostatními, může to být ještě lepší.

1. cvičení

Celá skupina sedí v kruhu. Pošle se klubko a každý sám za sebe si s ním zkusí chvíli hrát. Poté se klubko posílá v kruhu, a to tak, že se postupně rozmotává, tzn., že si každý vždy drží provázek v ruce a po zemi pošle klubko někomu dalšímu, nejlépe napříc. Takto se postupně vytvoří síť. Uvažujeme nad užitečností takové sítě vzhledem k těm, kteří jsou s ní spojeni (např. na síti můžeme někoho pohoupat; nastavit mu ji, když padá; ukrýt se pod ni...).

2. cvičení

Utvoří se dvojice, ve kterých si vzájemně kreslíme prstem na záda. Poté se vytvoří kruh, ve kterém sedí všichni za sebou tak, aby jeden dosáhl na záda tomu před sebou. Každý tedy někomu kreslí na záda a zároveň je mu na záda kresleno někým jiným. Zabýváme se pocity, které v nás hra vyvolala. Líbilo se nám to, nebo bychom raději byli mimo kruh? Je dobře, když se někdo nezapojí do této činnosti? Co znamená poskytovat si svobodu v jednání?

3. cvičení

Každý sám za sebe si omaluje svoji dlaň na papír, vystříhne ji a vykreslí. Samo o sobě už toto může být samostatné dílo. Potom ale celá skupina nalepí své dlaně na předem vystřížené kolečko z papíru. Vznikne tak krásná kytka nebo slunce ze všech dlaní ve skupině. Zamýšlíme se nad vytvořeným obrazem jako nad symbolem společenství – co může vyjadřovat? Jaké asociace v nás vyvolává?

4. cvičení

Skupina vytvoří společného hada (všichni se drží za ruce). Zavřou oči a vedoucí, který vidí, vede skupinu prostorem. Na předem domluvené znamení se všichni vzájemně pustí a chodí prostorem se zavřenými očima každý sám za sebe. Na znamení se postupně opět uchopí za ruce a jsou znovu vedeni. Hovoříme o tom, jaké to bylo, když šel každý prostorem sám a když jsme šli společně držíce se za ruce.

II. skupina cvičení: cílem těchto motivačních cvičení je prověřit si, jak moc důvěřuji lidem kolem sebe v nějakém mně známém společenství. Případně jak moc je pro mě pocit spolehnutí se na ostatní důležité. V posledním cvičení jde spíše o podporu skupiny (společenství). Po každém cvičení se věnujeme nejprve reflexi pocitů účastníků hry, symbolice a souvislostem, které je na základě prožitku hry napadnou.

1. cvičení

Utvoří se kruh. Jeden ze skupiny jde doprostřed a začne se pomalu hýbat. Ostatní mu pomáhají pohyb dokončit, např. pokud zvedne nohu, někdo okamžitě zaplní volný prostor a podepře ji svým tělem. Takto skupina pomáhá jedinci se zvednout, lehnout si na zem, otočit se na záda, šplhat do vzduchu atd. Člověk uprostřed dělá pomalé pohyby, aby ostatní mohli rychle reagovat na jeho rozhodnutí.

Další cvičení patří k tzv. zážitkovým hrám zaměřeným na důvěru ve skupině. Tyto hry mají své přednosti zvláště pro teenagery. Jsou osvědčeným způsobem, jak je získat ke spolupráci ve skupině. Některé zážitkové aktivity ale mají také přísná pravidla, jinak by mohly být nebezpečné po stránce fyzické i psychické. Je třeba cítit naladění skupiny, svobodu jednotlivce apod. Tyto hry může moderovat pouze zkušený

a vyškolený lektor, který zná jejich pravidla. Snazší hry z této kategorie najdete ve specializovaných příručkách, jako je např. NEUMAN, Jan. *Dobrodružné hry a cvičení v přírodě*. Praha: Portál, 1998. Doporučujeme je však zařazovat do náboženských programů s velkým rozmyslem, zvláště s jasně stanoveným účelem.

Připravila Markéta Rumpíková

Žít z vydanosti Krista

(je více než v něm vidět pouze mravní vzor)

Ježíš Kristus je často zvláště dětem předkládán jako vzor mravního jednání. Pokud k tomu dochází opakovaně a jednostranně, nedaří se zároveň v dětech podpořit vznik kladného osobního vztahu k Ježíši. Tento postoj může přetrvávat až do dospělosti. Žít z vydanosti Krista předpokládá již určitou zralost ve víře. Od věku přibližně 12 let však můžeme účastníky katecheze alespoň navést na tento způsob uvažování o Ježíši. Ježíšovy následovníky přitahovala jeho vydanost Bohu – plně se podřídil jeho plánu spásy a byl „poslušný až k smrti“.

Následující aktivity patří k motivačním – tedy k těm, které mohou ukázat rozdíl mezi vnějším přijetím daných pravidel a hlubokým vnitřním prožíváním skutečnosti:

Porovnání jedné věci ze dvou úhlů pohledu. VODA – ve sklenici: mohu se zamyslet, k čemu mi slouží, jaké má vlastnosti; ponoření se do ní (třeba jen ruky do nějakého umyvadla): změní se mi úplně vnímání vody samotné, je to něco, co se mě přímo dotýká, na co musím reagovat...

- Další variantou by mohl být třeba svetr nebo spací pytel – opět pohled zvnějšku – jakou s tím mám zkušenost, jak to vidím, nebo se do něho obléci a vnímat jeho kvality.

- Dále by to mohl být velký kus látky, který má uprostřed otvor pro hlavu. Postup je stejný, při obléčení látky člověk ještě vnímá jemnost, jak látka „klouže“ po jeho těle, a vnímá i proudění vzduchu, který vytváří pohyb člověka v kusu látky...

Připravila Simona Kubová

Apoštol Pavel je pro nás vzorem života ve vydanosti Ježíši Kristu. Můžete vytvořit podobný vlastní mozaikový obraz sv. Pavla. Načrtněte skicu jeho tváře na velkou čtvrtku a vyplňte ji útržky barevných papírů.

Každý účastník katecheze napíše na svůj papírek drobným písmem odkaz na některý verš z Pavlových listů, který ho oslovil. (Vhodné pro biřmovance nebo dospělé). Verše můžete vypsát kolem obrazu slovně.

Část 2: VÝCHOVA K SOUNÁLEŽITOSTI S CÍRKVÍ

Tato část nabízí aktivity spíše pro dospívající a dospělé a je zaměřena na uvědomění si jejich zkušenosti s církví, a to jednak s vlastním vztahem k církvi a jednak s postoji těch, se kterými se setkáváme. Téma koresponduje s obsahem článku „Věrohodnost církve“.

Účelem her je též poskytnout účastníkům pohled na církev jako tajemství víry o Bohu a člověku. O co jde, vystihuje Josef Zvěřina v již zmíněné publikaci *Odvaha být církví* hned v úvodní kapitole, která je nazvána: Kdo je církev? Citujeme:

1. Neptám se, co je Církev, už tím bych ji jaksi zvěcnil, jako by byla předmětem mimo nás a mimo Boha.

Vyobcují-li z Církve člověka, hříšného člověka, vyjde mi představa Církve v nadpozemské kráse a dokonalosti, „svaté město, nový Jeruzalém... nevěsta okrášlená pro svého ženicha“ (Zj 21,2). Ale to je obraz Církve budoucí, proto zatím nadějí. Tvrdit toto o Církvi nynějšího věku by bylo těžko uvěřitelnou abstrakcí.

Když vyloučíme z Církve Boha, odsoudíme ji jako společnost hříšnou, pokryteckou, „matku nevěstek a všech ohavností na světě“ (Zj 17,5). I taková představa Církve je abstrakcí.

2. Pravda o Církvi není „uprostřed“, ani „to i ono“, ale na jiné rovině v jiném myšlení: Církev je tajemstvím víry o Bohu a člověku. Je tajemstvím hříšného člověka milosrdného Boha. Bůh má prvenství – Bůh v nás, pro nás, mezi námi, před námi. A člověk v Bohu. My „jako zmírající a hle: žijeme; jako trestu propadlí, a přece na smrt vydání nejsme“ (2 K 6,9).

Text v rámečku můžete využít na závěr níže popsané aktivity.

Hra 1: TISKOVÁ KONFERENCE (asi na 2 hod.)

Hra dává mladým a dospělým lidem možnost vyjádřit svůj skutečný vztah k církvi a otevřít jim tak prostor ke sdílení svých zkušeností, pokládání otázek, předkládání námitek, tříbení názorů apod. Vhodnou formou se jeví hra, kde se může každý svobodně vyjádřit a zároveň nahlédnout na církev z různých úhlů pohledu a uvědomit si dosud nepoznané souvislosti.

Téma: Má existence církve smysl pro naše současníky? (téma lze zvolit libovolně)

Pomůcky: vizitky pro hosty a redaktory; psací potřeby.

Postup:

- a) 16–17 lidí si rozdělí role (10 min.): moderátor programu (uvádí hosty na místa, představuje je ostatním; vede program); asistentka (uvádí no-

vináře, kontroluje počet jejich otázek); tři hosté (je-li to možné, měl by každý zastupovat jinou generaci a jiný stav v církvi); redaktori (např. z periodik: Světlo, Katolický týdeník, MF Dnes, Lidové noviny – magazín, Hospodářské noviny, Blesk) – z každého periodika mohou být 2–3 redaktori podle počtu účastníků;

- b) usazení hostů na místa;
- c) zahájení konference a představení jejího programu;
- d) úvodní referát organizátora tiskové konference (max. 5 minut);
- e) prostor pro otázky novinářů k hostům – každý novinářský tým může položit maximálně otázky – celkem 30 minut;
- f) přestávka (může se poskytnout malé občerstvení; přestávka má velký význam pro aktivizaci účastníků, v „kuloárech“ se hovoří o neméně důležitých věcech než v plénu);
- g) práce redaktorů – napsání článku – 15 minut příprava, rozsah do 3600 znaků (délku na napsání článku upravte podle schopností účastníků hry);
- h) prezentace článku před ostatními;
- i) diskuse – reflexe hry: jak jste se cítili ve své roli; vaše zkušenost s prezentací církve na veřejnosti; témata, zkušenosti, otázky, které ve vás hra vyvolala (zapsat a roztrždit na okruhy).

Jiný návrh k bodu d): pokud diskutujete o významu církve pro naši společnost, můžete využít několik videoukazek z projektu „Jsem katolík“ – ke stažení na www.youtube.com.

Námět je převzatý a upravený, autor neznámý.

Hra 2: JAK NAPSAT POVZBUZUJÍCÍ DOPIS VĚŘÍCÍMU PŘÍTELI

Hra je inspirována Pavlovými dopisy obcím, které založil, v nichž pobýval nebo se které chystal navštívit. Pavel budoval obce tak, aby byly samostatné. Přesto se o ně dále zajímal a dle svých možností jim pomáhal slovem. Tato aktivita navazuje na předchozí: zve ke konkrétnímu podílu na utváření církve jako společenství věřících.

Útrapy jsou obvyklou součástí života každého člověka. Apoštol Pavel přirovnává křesťanský život k závodu, ve kterém si udržel svoji víru (2 Tm 4,7). Může být bolestné vidět přítele, který prochází zkouškami a ztrácí při nich odvahu. Zatímco vy nejste schopni učinit cokoli s vnějšími okolnostmi, může být vaše povzbuzení nástrojem, jak mu pomoci změnit úhel pohledu na jeho těžkosti. Vždyť perspektiva, z jaké vidíme své problémy, řídí i naše pocity a reakce na dané situace. Existuje mnoho slov, která mohou člověka povznést, ale Boží slovo je „život pro ty, kteří ho hledají a kterým uzdraví celé tělo“. (Př 4,22).

Potřebujete: Bibli a konkordanci

Pokyny k psaní dopisu:

- Přivítejte osobu, které píšete, a vysvětlíte jí, proč jste jí vděční nebo co pro vás znamená. Tímto způsobem začínal apoštol Pavel své dopisy církevním obcím.
- Vžijte se do toho, co prožívá adresát vašeho dopisu, a sdělte mu, že víte nebo rozumíte tomu, co ho trápí a jak to ovlivňuje jeho život. Uznání životních zkušeností druhých lidí otevírá dlouhou cestu k tomu, abyste jim pomohli pocítit jejich hodnotu.
- Pokud sami nemáte vlastní zkušenost s podobnou situací a povzbuzujícím Božím slovem v ní, využijte svoji Bibli a její odkazy k vyhledání vhodného citátu k jeho životním okolnostem. Můžete využít i internet.
- Připomeňte mu, že v čase, kdy trpí, není sám. Použijte Písmo, např. Žd 13,5, kde Bůh slibuje, že nikdy neopustí ty, kteří ho milují; nebo „Já jsem s vámi až do konce světa“, jak zmiňuje Mt 28,20.
- Sdílejte s ním Boží zaslíbení, která se týkají vytrvalosti a trpělivosti. Ujistěte jej, že čekáme na Pána, který obnoví naši sílu, jak píše Izaiáš 40,31. V listě Římanům 5,3–5 apoštol Pavel říká: „chlubíme se i utrpením, vždyť víme, že z utrpení roste vytrvalost, z vytrvalosti osvědčenost a z osvědčenosti naděje. A naděje neklame, neboť Boží láska je vylita do našich srdcí skrze Ducha svatého, který nám byl dán.“ Podle Jk 1,12 je „Blahoslavený člověk, který obstoje ve zkoušce; když se osvědčí, dostane vavřín života, jež Pán zaslíbil těm, kdo ho milují“.
- Nabídněte mu pohled víry na záležitosti tohoto světa. 1 P 5,10 svědčí: „A Bůh veškeré milosti, který vás povolal ke své věčné slávě v Kristu, po krátkém utrpení vás obnoví, utvrdí, posílí a postaví na pevný základ.“ Svatý Pavel v listě Filipánům 4,13 povzbuzuje věřící: „Všecko mohu v Kristu, který mi dává sílu“. Konečně vzpomeňme Ježíšova vlastní slova, kterými dává povzbuzení podle J 15,33: „To jsem vám řekl, abyste našli ve mně pokoj. Ve světě máte soužení. Ale vzchopte se, já jsem přemohl svět.“

Po napsání dopisu provedte reflexi této aktivity: Která z nabídnutých slov Písma svatého jsou pro vás povzbuzující? Jak by reagoval váš přítel? Pokud by šlo o skutečnou potřebu někoho povzbudit, jak byste postupovali? Využili byste nabídnutý postup? Proč ano? Proč ne?

Hra 3: JAK NAPSAT DOPIS S ŽÁDOSTÍ O FINANČNÍ DAR PRO REALIZACI FARNÍHO PROJEKTU

Církev získává finance pro svůj provoz nebo pro mimořádné projekty zpravidla obtížně a někdy nezbývá než požádat věřící o zvláštní finanční podporu. Je třeba napsat dopis, ve kterém vhodně vyvážíte poměr mezi taktností a naléhavostí tak, aby na něj oslovení odpověděli. Úkolem účastníků setkání bude připravit takový prosebný dopis.

Tato aktivita umožní účastníkům seznámit se se způsobem financování církví u nás a dát podněty k diskusi o skutečných potřebách farnosti a uplatňování diferencované spoluzodpovědnosti věřících za ni dle jejich možností a vztahu k poslání církve.

Postup: Zvolte konkrétní účel – společný projekt vaší farnosti, pro který chcete získat finanční příspěvek od farníků, ale také například od přátel vaší farnosti. Rozdejte účastníkům setkání níže uvedené pokyny k napsání dopisu. Doporučujeme pracovat v malých skupinách nebo ve dvojicích. Vyměřte čas na napsání konceptu dopisu (alespoň 20 minut). Poté nechte jednotlivé skupiny prezentovat jejich návrhy. Rozvížte diskusi k této hře, reflektujte: pocity účastníků, s čím se bez potíží ztotožnili, co jim bylo proti mysli; co by udělali jinak; jsou schopni se pro společnou věc angažovat? Shodnou se na smyslu společného projektu? apod. Převeďte diskusi do reality vaší farnosti. Aktivitu uzavřete společnou zprávou o jejím průběhu a tu předejte např. duchovnímu správci vaší farnosti nebo ekonomické radě.

Pokyny k napsání dopisu:

- Dopis začněte dobrými zprávami, které mohou obsahovat stručné shrnutí výsledků předchozích farních projektů či jiné potěšitelné skutečnosti v životě farnosti a také ty, které byly podpořeny anonymními dárči.
- Popište nejbližší událost, která vaši farnost čeká, projekt nebo cíl, na jehož dosažení potřebujete peníze. Vysvětlíte, co, proč, jak bude učiněno a jaké jsou předpokládané náklady. Připojte osobní poznámku o tom, jak se vás, jako pisatele dopisu, projekt dotýká a co od něj sami očekáváte.
- Doporučte výši daru, např. to mohou být částky 500, 1000 a 2000 Kč. Vytvořte dárkové poukazy pro potenciální dárce. Nabídněte různé možnosti poskytnutí daru: online, měsíční pravidelné dary, dar prostřednictvím telefonu apod. Připravte si pohlednice s poděkováním za dar.
- Připomeňte dárčům, že úspěch připravovaného projektu je závislý na nich. Poděkujte jim za podíl na již úspěšně realizovaných projektech.
- Připojte P.S., které podpoří bezprostřednost vaší potřeby. Může také motivovat ty, kteří dopis přehlédli, aby se vrátili k jeho textu. Například: „P.S.: Připomínáme, že potvrzení o zplacení dostanete do 31. prosince za všechny příspěvky poskytnuté v tomto roce.“
- Připomeňte dárčům, že jejich dar je odečitatelný od základu daně.
- Vložte do dopisu obálku se zpětnou adresou, případně stvrzenku o daru pro církve; nezapomeňte na kompletní údaje o účtu. Jako malou připomínku můžete do obálky vložit minikalendář, ozdobný magnet apod., něco, co potenciálním dárčům připomene vaši prosbu.

Inspirováno náměty zveřejněnými na www.ehow.com.

MÍSTA SPOJENÁ S POČÁTKY CÍRKVE V NAŠICH ZEMÍCH

Na www.cestykatecheze.cz v rubrice „Ke stažení“ jsou ve složce 1103-27 umístěny dvě powerpointové prezentace: „Stará Boleslav – svatováclavská tradice“ a „Velehrad – cyrilometodějská tradice“. Komentáře k jednotlivým obrázkům jsou ve zvláštním souboru (Word). Prezentace jsou určeny dětem přibližně od 9 let věku jako obrazový doplněk k programu o našich národních světcích (sv. Cyril a Metoděj jsou též patrony Evropy).

Část 3: PŘEDOBRAZY A OBRAZY CÍRKVE V PÍSMU SVATÉM

Církev je tajemstvím, a proto v Písmu nenajdeme žádnou jednoduchou definici, kterou by pronesl Ježíš. Každá definice, kterou nám nabízí katechismus, může postihnout jen část pravdy, neboť Boží tajemství jsou přístupná pouze vírou, a to ještě ne úplně. Člověk nemá poznání jako Bůh.

Bůh nám dává nahlédnout do tajemství naší víry skrze obrazy. V Novém zákoně najdeme ty, které představil Pán Ježíš. V obrazech mluví o církvi například i apoštol Pavel. Ve Starém zákoně najdeme tzv. předobrazy církve. Některé jsou známé z katechezí církevních otců. O Božích zaslíbeních, která se naplnila v církvi, hovořili též proroci. Všechny tyto texty nám poskytují bohatou látku ke katechezi se všemi typy jejích účastníků.

Zpracovali jsme pro vás několik tabulek s přehledem novozákonních obrazů a předobrazů a odkazy na texty Písma svatého. Doporučujeme pracovat s nimi v katechezi obvyklými metodami (např. metodou sedmi kroků; lectio divina apod.) a vést tak katechizované k pronikání do tajemství církve, která jim má být matkou a domovem.

Východiskem pro zpracování tabulek je konstituce *Lumen gentium*, kde vedle základních obrazů církve jako Kristova tajemného těla (čl. 7) a Božího lidu (čl. 9) najdeme řadu novozákonních obrazů v čl. 6, abychom tak lépe poznávali nejnuitnější podstatu církve. KKC se těmto obrazům věnuje stručně v čl. 751–757.

Předobrazy církve u starozákonních proroků

Ježíšův obraz dobrého pastýře najdeme u proroků Izaiáše a Ezechiela. Obraz církve jako neposkvrněné nevěsty neposkvrněného beránka má svoji paralelu u několika proroků:

Stádo a pastýř	Iz 40,11	„Panovník Hospodin přichází s mocí, jeho paže se ujme vlády. Hle, svoji mzdu má s sebou, u sebe svůj výdělek. Jak pastýř pase své stádo, beránky svou paží shromáždí, v náručí je nosí, březí ovečky šetrně vede.“
	Ez 34,11–31	„Toto praví Panovník Hospodin: „Hle, já sám vyhledám své ovce a budu o ně pečovat. Tak jako pastýř pečuje o své stádo, když je uprostřed svěřených ovcí, tak budu pečovat o své ovce a vysvobodím je ze všech míst, kam byly rozptýleny v den oblaku a mráčky...“
Nevěsta Beránkova	Jr 2,2; Jr 3,1–2 a 8; Jr 3,14	Boží smlouva s vyvoleným lidem je přirovnávána k manželství. Jer 2,2 vytýká „Připomínám ti zbožnost tvého mládí, tvou lásku před sňatkem“, hříchy lidu jsou označovány jako smilstvo, cizoložství a nevěra (Jr 3,1–2 a 8), neboť: „Navraťte se, odpadlí synové, je výrok Hospodinův, neboť já jsem váš manžel“ (Jr 3,14)
	Ez 16,8; Ez 16,60	Ez 16,8: „Pak jsem ti přísahal a vešel s tebou v smlouvu, je výrok Panovníka Hospodina, a stala ses mou.“ V dalším textu této kapitoly je kárána pro své smilstvo, avšak je jí slíbeno, že: „rozpomenu se na svou smlouvu s tebou za dnů tvého mládí a ustavím s tebou smlouvu věčnou“ (Ez 16,60).
	Iz 54,4–5; Iz 62,5	Iz 54,4–5: „Neboj se, už se nemusíš stydět, nebuď zahanbená, už se nemusíš rdít studem. Tvým manželem je přece ten, jenž tě učinil, jeho jméno je Hospodin zástupců, tvým vykupitelem je Svatý Izrael; nazývá se Bohem celé země.“ Též je psáno: „A jako se ženich veselí z nevěsty, tak se tvůj Bůh bude veselit z tebe“ (Iz 62,5).
	Oz 2,21–22	Stejný obraz cizoložství a Božího smilování je i u proroka Ozeáše: „Zasnoubím si tě navěky, zasnoubím si tě spravedlností a právem, milosrdenstvím a slitováním, zasnoubím si tě věností a poznáš Hospodina“ (Oz 2,21–22).

Obrazy církve v Novém zákoně

Námět	Autor	Odkaz	Text
Chrámská Boží stavba Boží dům Boží příbytek v Duchu Boží stan mezi lidmi Svaté město	Apoštol Pavel	Ef 2,20–22	„Jste stavbou, jejímž základem jsou apoštolové a proroci a úhelným kamenem sám Kristus Ježíš. V něm je celá stavba pevně spojena a roste v chrám, posvěcený v Pánu; v něm jste i vy společně budování v duchovní příbytek Boží.“
		1 K 3,9 a 11	„Jsme spolupracovníci na Božím díle, a vy jste Boží pole, Boží stavba. ... Nikdo totiž nemůže položit jiný základ než ten, který už je položen, a to je Ježíš Kristus.“
		Žd 3,6	„Kristus však jako Syn je nad celým Božím domem. A tímto Božím domem jsme my.“
		1 Tm 3,15	„...pro případ, že bych se opozdil, abys věděl, jak je třeba si počínat v Božím domě, jímž je církev živého Boha, sloup a opora pravdy.“
		Ef 2,20–22	„Jste stavbou, jejímž základem jsou apoštolové a proroci a úhelným kamenem sám Kristus Ježíš. V něm je celá stavba pevně spojena a roste v chrám, posvěcený v Pánu; v něm jste i vy společně budování v duchovní příbytek Boží.“
Ježíš je úhelným kamenem Boží stavby	Autor knihy Zjevení	Zj 21,1–3	Autor knihy Zjevení nazývá toto svaté město, jak při obnově světa ‚sestupuje z nebe od Boha, připravené jako nevěsta ‚ozdobená pro svého ženicha‘. A slyšel jsem veliký hlas od trůnu: ‚Hle, příbytek Boží uprostřed lidí, Bůh bude přebývat mezi nimi a oni budou jeho lid; on sám, jejich Bůh, bude s nimi!...‘
	Apoštol Petr	1 P 2,5	„I vy buďte živými kameny, z nichž se staví duchovní dům, abyste byli svatým kněžstvem a přinášeli duchovní oběti, milé Bohu pro Ježíše Krista.“
	Mt 21,42 Sk 4,11 1 P 2,6–8 (také Ž 117,22)	Ježíš jim řekl: „Což jste nikdy nečetli v Písmech: ‚Kámen, který stavitelé zavrhli, stal se kamenem úhelným; Hospodin to učinil a je to podivuhodné v našich očích?‘“ „Ježíš je ten kámen, který jste vy stavitelé odmítli, ale on se stal kamenem úhelným.“ (Sk 4,11) „Neboť v Písmu stojí: ‚Hle, kladu na Siónu kámen vyvolený, úhelný, vzácný; kdo v něj věří, nebude zahanben.‘ Vám, kteří věříte, je vzácný, ale nevěřícím je to ‚kámen, který stavitelé zavrhli; ten se stal kamenem úhelným‘, ale i ‚kamenem úrazu a skálou pádu.‘“ (1 P 2,6–8)	
Lid Boží a Boží rodina	Apoštol Petr	1 P 2,9–10	„Vy však jste ‚rod vyvolený, královské kněžstvo, národ svatý, lid náležející Bohu‘, abyste hlásali mocné skutky toho, kdo vás povolal ze tmy do svého podivuhodného světla. Kdysi jste ‚vůbec nebyli lid‘, nyní však jste lid Boží“
	Apoštol Pavel	Ef 2,19	„Nejste již tedy cizinci a přistěhovalci, máte právo Božího lidu a patříte k Boží rodině.“
Vinný kmen a ratolesti	Ježíš podle autorů evangelií	J 15,5	„Já jsem vinný kmen, vy jste ratolesti.“
		Mt 21,28–41 Mk 12,1–9 L 20,9–16	podobnosti o vinici
Oliva a její ratolesti	Apoštol Pavel	Ř 11,16–24	„... Jestliže však některé větve byly vylomeny a ty, planá oliva, jsi byl naroubován na jejich místo a bereš sílu z kořene ušlechtilé olivy, nevynášeš se nad ty větve! Začneš-li se vynášet, vzpomeň si, že ty neneseš kořen, nýbrž kořen nese tebe!...“
Ženich a nevěsta	Apoštol Pavel	Ef 5,24–25; Ef 5,31–32	„jako církev je podřízena Kristu, tak ženy mají být ve všem podřízeny svým mužům. Muži, milujte své ženy, jako si Kristus zamiloval církev a sám se za ni obětoval“ (Ef 5,24–25) a o něco dále: „Proto opustí muž otce i matku a připojí se k své manželce, a budou ti dva jedno tělo. Je to velké tajemství, které vztahují na Krista a na církev.“ (Ef 5,31–32)
		Ef 5,27	Obraz nevěsty nese sebou ideu krásy. Kristus si „připravil církev slavnou, bez poskvrny, vrásky a čehokoli podobného, aby byla svatá a bezúhonná“ (Ef 5,27).
		2 K 11,2	„Vždyť vás žárlivě střežím Boží žárlivostí; zasnoubil jsem vás jedinému muži, abych vás jako čistou pannu odevzdal Kristu.“
	Autor knihy Zjevení	Zj 22,17; Zj 19,7; Zj 19,9; Zj 21,2	Ve zjevení sv. Jana se výraz nevěsta vztahuje jak na církev pozemskou v onom „A Duch i nevěsta praví: Přijď!“ (Zj 22,17), tak i nebeskou: „přišel den svatby Beránkovy, jeho choť se připravila“ (Zj 19,7), „Blaze těm, kdo jsou pozváni na svatbu Beránkovu“ (Zj 19,9) a „A viděl jsem od Boha z nebe sestupovat svaté město, nový Jeruzalém, krásný jako nevěsta ozdobená pro svého ženicha“ (Zj 21,2).

Námět	Autor	Odkaz	Text
Nebeský Jeruzalém a matka	Apoštol Pavel	Ga 4,26	„budoucí Jeruzalém je svobodný, a to je naše matka“
Ovčinec a stádo	Ježíš podle autora Janova ev.	J 10,1–15	„Já jsem dobrý pastýř. Dobrý pastýř položí svůj život za ovce... Mám i jiné ovce, které nejsou z tohoto ovčince. I ty musím přivést. Uslyší můj hlas a bude jedno stádo a jeden pastýř...“
	Apoštol Petr	1 Pt 5,2–4	„Starejte se jako pastýři o Boží stáde u vás, ne z donucení, ale dobrovolně, jak to Bůh žádá, ne z nízké zjištěnosti, ale s horlivou ochotou, ne jako páni nad těmi, kdo jsou vám svěřeni, ale buďte jim příkladem. Když se pak ukáže nejvyšší pastýř, dostane se vám nevadnoucího vavřínu slávy.“

 Na www.cestykatecheze.cz najdete v rubrice „Ke stažení“ ve složce 11-03 další dvě tabulky s obrazy a předobrazy církve podle církevních otců.

Část 4: KRISTOVO TAJEMNÉ TĚLO – námět k liturgické výchově v katechezi

Církev jako Kristovo mystické tělo můžeme nejintenzivněji prožívat při slavení eucharistie jako svátosti jednoty církve. Zde dochází ke sjednocování shromážděných věřících působením Ducha Svatého, se kterým mají aktivně spolupracovat svojí účastí na modlitbách a úkonech shromáždění.

Připravili jsme pro vás pomůcku, na které můžete demonstrovat v katechezi dětí i dospělých, jakým způsobem k tomuto sjednocování dochází v průběhu slavení mše svaté. Z toho vyplývá i postup při přípravě k jejímu slavení. Pomůcka je ve formě animované powerpointové prezentace s komentářem. Její schéma ukazuje obrázek níže. Jednotlivé postavy představují věřící, kteří se společně přibližují k tajemství Ježíšovy smrti a zmrtvýchvstání skrze aktivní účast na slavení jednotlivých obřadů, aby pak přinášeli Kristovu lásku, kterou v sobě obnovili, do míst, kde žijí své „všední“ dny.

 Ke stažení na www.cestykatecheze.cz, složka 1103.

POSTOJE PŘI MŠI SVATÉ

Společné postoje jsou znamením vzájemného společenství a jednoty shromáždění. Vyjadřují totiž a podporují společné smýšlení i city účastníků. Jejich druhý význam souvisí s tím, že ke slavení liturgie potřebujeme jak mysl, tak tělo. Bible sama hovoří např. o tom, že Hospodina máme oslavovat nejen ústy, ale předstoupit před něj a klanět se mu (Ž 95: „Pojďme, jásejme Hospodinu“).

Mezi základní společné postoje patří **stání**, sezení a klečení. Který z nich je při mši svaté nejdůležitější? Možná někoho překvapí, že je to stání. Modlitba vestoje totiž odkazuje na náš křest, kdy jsme díky spojení s Kristem přešli ze smrti do života a máme podíl na jeho vzkříšení. Protože je neděle dnem Kristova vzkříšení, modlí se křesťané od nejstarších dob vestoje.

Přejdeme k dalšímu postoji, kterým je **sezení**. Jeho význam spočívá v umožnění snadnějšího naslouchání či osobní modlitbě. Sezení usnadňuje pozorné vnímání textů z Bible. Naše soustředěnost při bohoslužbě slova je důležitá, neboť věříme, že je to sám Pán, který promlouvá, když se v církvi předčítá Písmo svaté. Sedíme tedy při čteních před evangeliem, responsoriálním žalmu a homilii. Pokud jde o přípravu darů a chvíli ticha po svatém přijímání, postoj v sedě napomáhá naší osobní modlitbě.

Dostáváme se k třetímu postoji, kterým je **klečení**. Jestliže v prvních staletích křesťanství bylo klečení postojem kajivosti či naléhavé prosby, dnes ho vnímáme více jako adorační. Z toho důvodu klečíme při proměňování, popř. i při zpěvu Beránku Boží. Nicméně uctít Krista přítomného v eucharistii před svatým přijímáním je možné i jinou formou. Pravidla ohledně postojů při bohoslužbě je možné najít např. v úvodu k misálu na str. 22.

Text k postojům připravil Jan Šlégr pro ministrantský časopis Tarsicius

složka	název
1103-10	Příloha č. 1 „Formování společenství učedníků“ – odkazy s biblickými texty
1103-10	Příloha č. 2 „Šíření církve“ – odkazy s biblickými texty
1103-27	PW prezentace na téma „Stará Boleslav – svatováclavská tradice“
1103-27	PW prezentace na téma „Velehrad – cyrilometodějská tradice“
1103	Předobrazy církve u starozákonních proroků – tabulka ve Wordu
1103	Obrazy církve v Novém zákoně – tabulka ve Wordu
1103	Interpretace předobrazů církve ve Starém zákoně podle církevních otců
1103	Interpretace obrazů církve v Novém zákoně podle církevních otců
1103	Slavení eucharistie jako slavnosti jednoty církve

TITULY DOPORUČENÉ K TÉMATU CÍRKVEV:

K článku „**Aktuální čtení koncilních konstitucí**

o církvi“: KELLER, Erwin. *Velké tajemství církve.*

Meditace k Lumen gentium. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství 1995.

Anotace knihy podle www.kna.cz: Napětí v církvi souvisí jistě v nemalé míře s krizí pojetí církve. Všeobecně se ztratilo – zčásti i angažovaným členům církve – trvale nepokroucené chápání toho, čím církev je, odkud pochází, z čeho žije. *Sentire cum ecclesia*, citění a myšlení s církvi, ustoupilo přísné, téměř permanentní kritice, která neznamená vždy *correctio fraterna*, bratrské napomínání, přiměřené evangelium. Narážejí na sebe různé „obrazy církve“. Přitom je v oblibě odvolávat se na 2. vatikánský koncil. Právem, protože kdo chce kompetentně mluvit o církvi, nemůže pominout sebezpojetí, které církev sama předložila při posledním koncilu. Je však dostatečně známo, co koncil skutečně řekl? Nebo se často jen z nedostatečné znalosti koncilních textů tak často přísahá na „ducha koncilu“? Co však „duch koncilu“ skutečně je, můžeme pochopit jen ze závazných dokumentů tohoto církevního shromáždění. Pozn. redakce: Obsah knihy lze využít jako výchozí materiál k duchovní obnově pro dospělé nebo mládež o vztahu k církvi. Texty této knihy k takové příležitosti vznikly.

K článku „**Společenství učedníků jako základ**

církve“ lze doporučit: *Zvěstování víry. Holandský katechismus.* Praha : Sít', 2001, 3. vydání.

Pojednání o církvi v tomto katechismu je originální tím, že věnuje tomuto tématu ucelenou kapitolu, zatímco v katechismech odvozených od Římského katechismu je nauka o církvi zařazena zejména ke Krédu a k oddílu o svátostech a další je rozptýlena. V tomto katechismu je církvi věnován celý 4. díl nazvaný „Kristova cesta“. Předcházející třetí oddíl je věnován Kristu. Pojednání o církvi je členěno do tři-

ceti kapitol, které začínají pohledem do dějin církve, poté se zabývají procesem uvádění člověka, který se obrátil ke Kristu, do svátostného života církve; dále se zabývají jeho vírou, nadějí, láskou, modlitbou, slavením eucharistie a Božím slovem; v další části se vrací ke kněžství Božího lidu a různým dimenzím života v církvi. Poslední kapitoly tohoto oddílu jsou věnovány hledání pravdy, selhání křesťana a odpuštění.

K článku „**Pavel a křesťanská obec“**: RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského.* Praha : Karolinum, 2008.

Anotace knihy podle www.kna.cz: Kniha přináší vhled do prostředí a okolností, v nichž žil a působil Ježíš Nazaretský. Je však věnována nejen konkrétní historické, náboženské, sociální a politické problematice spojené s Ježíšovým narozením, působením, smrtí a zmrtvýchvstáním, nýbrž poskytuje i širší pohled na předchozí dějiny a následné dění. V pěti rozsáhlých částech může čtenář sledovat události a okolnosti, které mu napomohou lépe pochopit, k jakým změnám a nábožensko-společenským proměnám v 1. století n. l. v souvislosti s Ježíšem a jeho hnutím docházelo. Kniha dovoluje vidět dobře známé antické dějiny z jiné perspektivy, z perspektivy osudu tehdy málo známého proroka a učitele, jehož násilná smrt vzápětí začala měnit dějiny. Zároveň může sloužit jako zdroj informací pro ty, kdo chtějí lépe rozumět novozákonním textům jakožto textům, které vycházely z konkrétní historické zkušenosti.

K článku „**Česká katolická ekleziologie druhé poloviny 20. století“**: ARMBRUSTER, NOVOTNÝ. *Česká katolická ekleziologie druhé poloviny 20. století.* Praha : Karolinum, 2007.

ZVĚŘINA, J. *Odvaha být církvi.* Praha : Sít', 2007.
 URBAN, J. E. *Vzrůst ke Kristu.* 1. a 2. díl. Alverna, 1993.
 MÁDR, O. *Slovo o této době.* Praha : Zvon, 1992.
 BOUŠE, Z. B. *Epilogomena.* Praha, 1996.